

В УТВЕРДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ

Аналітична доповідь
Квітень 2023 р.

Ця публікація підготовлена в рамках проекту Програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні. Оцінки та висновки авторів не слід розглядати як офіційну позицію Посольства.

В УТВЕРДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ

Юрій ЯКИМЕНКО,
Президент Центру Разумкова

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

У лютому 2022 р. Україна перегорнула чергову сторінку історії людства і з другорядних ролей світової політики та економіки країна перетворилась на одного з провідних її суб'єктів. Насамперед це сталося внаслідок героїчного опору українського народу російській повномасштабній агресії. Водночас боротьба України проти російської агресії по-новому віддзеркалила особливості та суперечності сучасного глобалізованого світу, стимулювала пошук оновленого прийнятного світового порядку. Це не був «кінець історії» чи «кінець цивілізації», однак це був початок нового цивілізаційного устрою, який значною мірою формується під впливом двох світових полюсів — ліберально-демократичного та авторитарного.

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ

Головною особливістю економічного середовища світу загалом та України зокрема на початку 2022 р. було поєднання глобальних викликів, спровокованих продовженням коронавірусної кризи, з домінуванням внутрішніх і зовнішніх політичних та економічних суперечностей¹. Це суттєво послаблювало економічну динаміку та обмежувало можливості для прискореного посткоронавірусного відновлення. Разом з тим, таке переплетення різноспрямованих чинників послаблювало ліберальні основи розвитку², особливо для висхідних країн, до яких належить і Україна.

Російсько-українська війна, хоча і є безпрецедентним епізодом сучасної історії людства, в економічному плані має спільні риси зі світовою фінансовою кризою і коронавірусною кризою. Кожна з цих криз розділяла світову спільноту та ускладнювала пошук спільних прийнятних рішень: світова фінансова криза демонструвала класичний поділ Півночі та Півдня, тоді як міграційна (європейська) криза спричинила розкол Сходу/Заходу. Пандемія знову загострила протистояння між Північчю і Півднем з активним використанням

коронавірусної дипломатії для отримання політичних вигод.

З російською ж війною на початковому етапі розгортання пов'язуються множинні (різномірні) розколи між колишніми або потенційними союзниками, що зумовлено як новою фрагментацією економічних блоків та угруповань, так і переоцінкою демократичних і гуманітарних цінностей. Навіть у таких інституційно визначених середовищах, яким є Євросоюз та його окремі члени (як великі, так і малі країни)³:

- ✓ країни не змогли визначитися із заходами протистояння стрімкому зростанню (спровокованого російською агресією) енергетичних вартостей, насамперед на газ і нафту, інфляційному шоку на споживчих ринках, насамперед продовольчих, що лише подовжувало і поглиблювало негативні впливи;
- ✓ війна спровокувала суттєві виклики для політичного середовища більшості країн Європи. Зокрема, Німеччини, міцність якої підтримувалось трійкою «китів» — безпековим і оборонним комплексом США, конкурентоспроможністю,

¹ Геополітичні та геоелектронічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. — Центр Разумкова, 2022 р.

² Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. — Центр Разумкова, 2020 р.

³ Kratsev I. The Ukraine War: A Resilience Test for the European Union? — <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/ukraine-war-resilience-test-european-union>.

базованій на дешевому російському газі⁴, торговельним сприятливим обміном з «дешевим» Китаєм⁵. Разом з вторгненням міцність двох з трьох «китів» практично нівелювалася;

- ✓ війна прискорила виявлення «прихованих» суперечностей як між «старими» і «новими» членами ЄС (невпевненість «старих» і готовність до протидії «нових» перед лицем російської загрози), так і всередині «нових» (значуще розмежування між Угорщиною і Польщею у питанні російсько-української війни та допомоги Україні).

Поряд з цим, слід визнати, що країни ЄС практично одностайно (хоча для цього потрібно було «сприяння» США і Великої Британії) засудили агресію, визначились з головними союзниками, розгорнули широкі програми військової, економічної, соціальної та гуманітарної підтримки України. Це водночас мало й інший геостратегічний наслідок — зважаючи на конформістську позицію Китаю стосовно російської агресії, посилилось загальне насторожене ставлення до економічної експансії Китаю у Європі.

Між тим, повертаючись до кризових розгортань, вкажемо, що спільним для них було і є те, що поряд з економічними втратами відбувається помітне погіршення глобального стану дотримання демократії і демократичних принципів. Глобальний індекс демократії у 2020-2021 рр. впав до найнижчого з 2006 р. (коли був запроваджений) рівня, причому погіршення було зафіксовано у майже 70% всіх досліджених країн⁶ і значною мірою зумовлювалось закриттям країн, жорсткими заходами обмежень (у т. ч. прав людини). Більше того, у низці випадків гуманітарні обмеження запроваджувались під приводом протидії розгортанню ризиків і кризових процесів,

хоча насправді мали наміри посилення автократії чи контролю за громадянами⁷.

Тому уряди, які схильні до авторитаризму або ж мають намір посилити контроль громадян своєї країни, по-перше, можуть досить легко запроваджувати заходи, зважаючи на високу централізацію (правлячої) партійної політики і державного управління, по-друге — можуть «подовжувати» обмежувальні періоди (навіть у випадку, коли небезпека суттєво знизилась), щоб під їх приводом забороняти опозиційну або протестну діяльність. Більше того, для легітимізації жорстких, у т. ч. антидемократичних, заходів чинна влада може запроваджувати навіть кримінальну відповідальність за неналежне дотримання вимог (комендантської години, заборон на зібрання та ін.).

Такі ризики, враховуючи прецеденти авторитарних проявів в історичній ретроспективі, мають враховуватися і з огляду на майбутній період повоєнного відновлення України. Звичайно, цей ризик не може ігноруватись громадянською спільнотою, яка воліє будувати вільну країну (що цілком стосується України).

Підкреслимо, вказані прояви та короткострокові тенденції антидемократичного характеру є викликом для України, яка має вибудовувати ідеологію і стратегії повоєнного прискореного відновлення. Зокрема, прихильники авторитарних підходів можуть використовувати міф часів пандемії про те, що нібито автократичні держави завдяки швидким волюнтаристським рішенням, які переважно мали обмежувальний характер⁸, у т. ч. для прав людини, громадянських свобод та ін., отримували значно кращу результативність та ефективність, ніж країни, які, попри складнощі, намагалися мінімально обмежувати людські свободи, а рішення

⁴ Проєкти Nord Stream зіграли ключову роль у збільшенні залежності Берліна від дешевого російського природного газу, який надходив від нібито «надійного постачальника енергоносіїв».

⁵ За десятиліття (2011-2021 рр.) європейський (де лівова частка є німецькою) експорт до Китаю виріс на три чверті, а імпорту зріс майже на 90%, тобто взаємні ринки стали ледь не найбільшими для глобальних світових партнерів.

⁶ Сьогодні чисельність людей, які живуть у ліберальних демократіях, є найнижчою з 1989 р., по суті послаблюючи рівні свободи, досягнуті після закінчення холодної війни. — Autocratization Changing Nature?, https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf.

⁷ Democracy Index 2020. In sickness and in health? — <https://www.eiu.com/public/>.

⁸ Більше того, з початку коронавірусного нападу Китай, по суті, заклав країну (сповідуючи політику т.зв. нульового (допуску) коронавірусу), як для власних громадян для виїзду за кордон чи навіть поїздки всередині країни, так і для візитів іноземців до Китаю, що призводило до соціальної напруги. І лише восени 2022 р. — країна вперше за три роки пандемії відкрила свої кордони для іноземців, фактично скасувавши політики нульової толерантності до коронавірусу. Жодна з демократичних країн не могла допустити таких жорстких обмежень.

ухвалювати переважно демократичними шляхами⁹. З «коронавірусного епізоду» робилося **політизоване узагальнення**: у сучасному світі саме автократичні режими спроможні краще захистити та приборкати різні глобальні негаразди та загрози у всіх сферах, що робить їх привабливішими і «життєздатнішими» для більшості (принаймні, висхідних) країн¹⁰.

Однак, українців навряд чи буде легко «купити» подібною апологією авторитаризму. По-перше, пригадавши досвід пандемії в Україні, ми дійдемо висновку, що надмірні коронавірусні обмеження, як і інші виявлені слабкості вітчизняного державного управління, були піддані суворій критиці з боку суспільства (як у демократичній країні), що, зрештою, мало оздоровчий ефект.

По-друге, з перших же днів російського вторгнення для протидії агресору відбулась (природна для українців) свідомо і добровільна консолідація громадян, злагожене підпорядкування всіх політичних та економічних інтересів єдиній цілі — максимально ефективній боротьбі за свободу і незалежність, що послабило тиск багатьох накопичених помилок попередніх років. Окрім того, боротьба за свободу своєї країни та за свою особисту свободу значно підсилила її цінність для громадян, значно підсиливши резистентність і непримирність до автократичних проявів¹¹.

По-третє, для українців вагомим і красномовним є «суб'єктивний» фактор світової зорієнтованості — які країни та яким чином підтримували боротьбу проти російської агресії, у т. ч. дипломатичним, політичним шляхом, а також військовою допомогою. А які залишались нейтрально-байдужими до того, що відбувається у далекій Європі, та переважно утримувалися при голосуванні у міжнародних інститутах (насамперед ООН) резолюцій і рішень у підтримку України та засудження агресії. Як вказано, провідні

розвинуті країни однозначно підтримували боротьбу країни за незалежність, що фактично й визначає на кого Україні слід зорієнтовуватись.

У цьому контексті проявилась цікава закономірність, для прояснення якої звернемось до двох утворень: групи провідних країн, відомої як G7 (США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Японія), і групи великих висхідних країн BRICS (Бразилія, росія, Індія, Китай, Південна Африка). Країни, які належать до першої групи є демократичними, економічно вільними, законослухняними, нетолерантними до корупції (з певним застереженням до Італії) (таблиця «Оцінки і рейтинги країн в окремих світових класифікаціях»¹²).

Країни ж другої групи тяжіють до економічної та демократичної закритості, мають посередні успіхи у протидії корупції та ін. На жаль, Україна за своїми соціально-економічними та суспільно-політичними показниками до війни тяжіла до другої групи, особливо прикريم є місце країни у рейтингу економічної свободи (країна залишається «здебільшого невільною» економічно¹³). Однак, зважаючи на всебічну допомогу розвинутим країн, Україна зберігає стимули до спрямованості державної політики та практики на наближення до першої групи.

Слід визнати, що значна частина міфів про переваги автократії лягала на привабливий ґрунт — кращу економічну динаміку висхідних країн, частина яких відверто практикує автократичний стиль державного управління. Більше того, продовженням економічних успіхів автократичних країн (насамперед Китаю) ставали вимоги формування та утвердження нового світового порядку, спочатку економічного, а далі і політичного. Втім, поки суперечності між великими (автократичними) країнами послаблюють можливості вироблення спільних рішень.

⁹ Потребами контролю виправдовувались також заходи і запровадження цифровізованих інструментів контролю за поведінкою і приватним життям, що, звичайно, розглядалось як серйозне порушення прав людини і демократії і не могло мати широке поширення в країнах західної ліберальної демократії. — Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. — Центр Разумкова, 2020 р.

¹⁰ Ambrosetti E. Authoritarianism and the Pandemic: An Overview. — <https://www.ispionline.it/it/publicazione/authoritarianism-and-pandemic-overview-31074>.

¹¹ Докладніше див. нижче.

¹² Подані дані, які переважно стосуються ранжування 2021 р., оскільки у 2022 р. Україна не представлена. Однак, це не є суттєве обмеження, оскільки для міжнародних ранжувань характерною є значна інерційність оцінок.

¹³ Рейтинг містить чотири позиції: «Здебільшого вільна»; «Помірно вільна»; «Здебільшого не вільна»; «Пригнічена».

ОЦІНКИ І РЕЙТИНГИ КРАЇН В ОКРЕМИХ СВІТОВИХ КЛАСИФІКАЦІЯХ

	Індекс демократії (місце у рейтингу) ¹³	Індекс економічної свободи (місце у рейтингу) ¹⁴	Дотримання законодавства (оцінка**) ¹⁵	Неприйнятність корупції (оцінка) ¹⁶
США	26	25	88,9	83,7
Канада	12	15	92,3	92,3
Велика Британія	18	24	89,4	93,3
Німеччина	15	16	91,8	95,7
Франція	22	52	87,5	87,0
Італія	31	57	59,6	69,2
Японія	17	35	91,4	90,9
Бразилія	47	133	42,3	34,6
росія	124*	113	20,2	19,7
Індія	46	131	51,9	46,6
Китай	148*	158	53,9	58,2
Південна Африка	44	112	56,3	55,8
Україна	86	130	26,4	24,5

* росія і Китай класифікуються як автократії

** вища оцінка – краща позиція

ВИСХІДНА ЕКСПАНСІЯ

Як вказано, останні два десятиріччя характеризуються стрімким економічним зростанням і економічним розвитком висхідних країн, серед яких виокремлюються великі (Китай, Індія). Водночас, економічна динаміка розвинутих країн, природно, була значно меншою. І хоча розвинуті країни продовжують формувати переважаючу частку глобального ВВП, однак значущість висхідних країн прискорено зростає (діаграма «ВВП країн G7 і BRICS»). Так, якщо на початку 2000-х років обсяг ВВП країн BRICS складав лише 10-15% обсягу країн G7, у 2021 р. вже досягав 60% (діаграма «Співвідношення ВВП країн BRICS і країн G7»).

Близька ситуація і у низці інших сфер економічної діяльності, втім наздоганяти розвинуті країни на міжнародних ринках нелегко. Так, хоча висхідні країни часто намагалися використати експортоорієнтовані моделі зростання, головним чином зорієнтовуючись на сировинні товари або товари з відносно низьким рівнем доданої вартості, однак їх експорт значною мірою залежав від

купівельної спроможності розвинутих країн (діаграма «Світові обсяги експорту товарів і послуг і співвідношення обсягів БРІКС і G7»). І хоча обсяги експорту також стрімко зростали, однак поки поступаються обсягами експорту розвинутих країн, продукцією яких часто є товари та послуги з високою доданою вартістю.

Де поки висхідні країни не можуть конкурувати з розвинутими країнами, так це у потоках прямих інвестицій, спрямованих назовні (ПІІ). Висхідні країни активно залучали ПІІ, однак поки не накопили надійні капітальні запаси, отож експорт (відплив) інвестиційних капіталів висхідних країн суттєво поступається експорту ПІІ розвинутих країн (діаграма «Світові обсяги експорту ПІІ і співвідношення обсягів БРІКС і G7»), у т. ч. з-за обмежень на експорт капіталів. Відтак, розраховувати на те, що Китай (або інша висхідна країна) фінансуватиме ризикову Україну не варто, навіть якщо такі наміри декларуються. Розвинуті ж країни, навіть за затримкою втілення «плану Маршалла», напевне, вкладатимуть значні капітали у відновлення України.

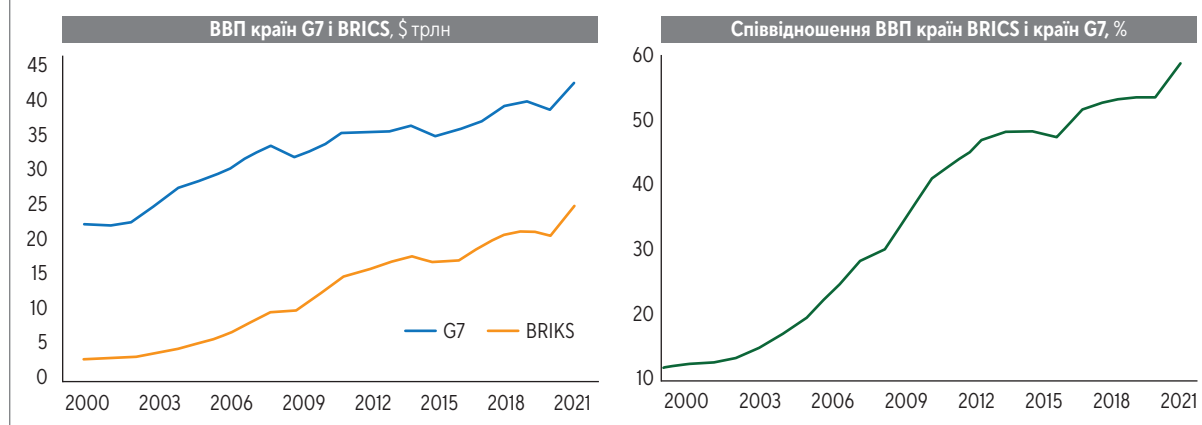
¹⁴ Democracy Index 2021: Check Countries & Overall Score. – <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/democracy-index-2021-1644567197-1>.

¹⁵ Index of Economic Freedom. – https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_Economic_Freedom.

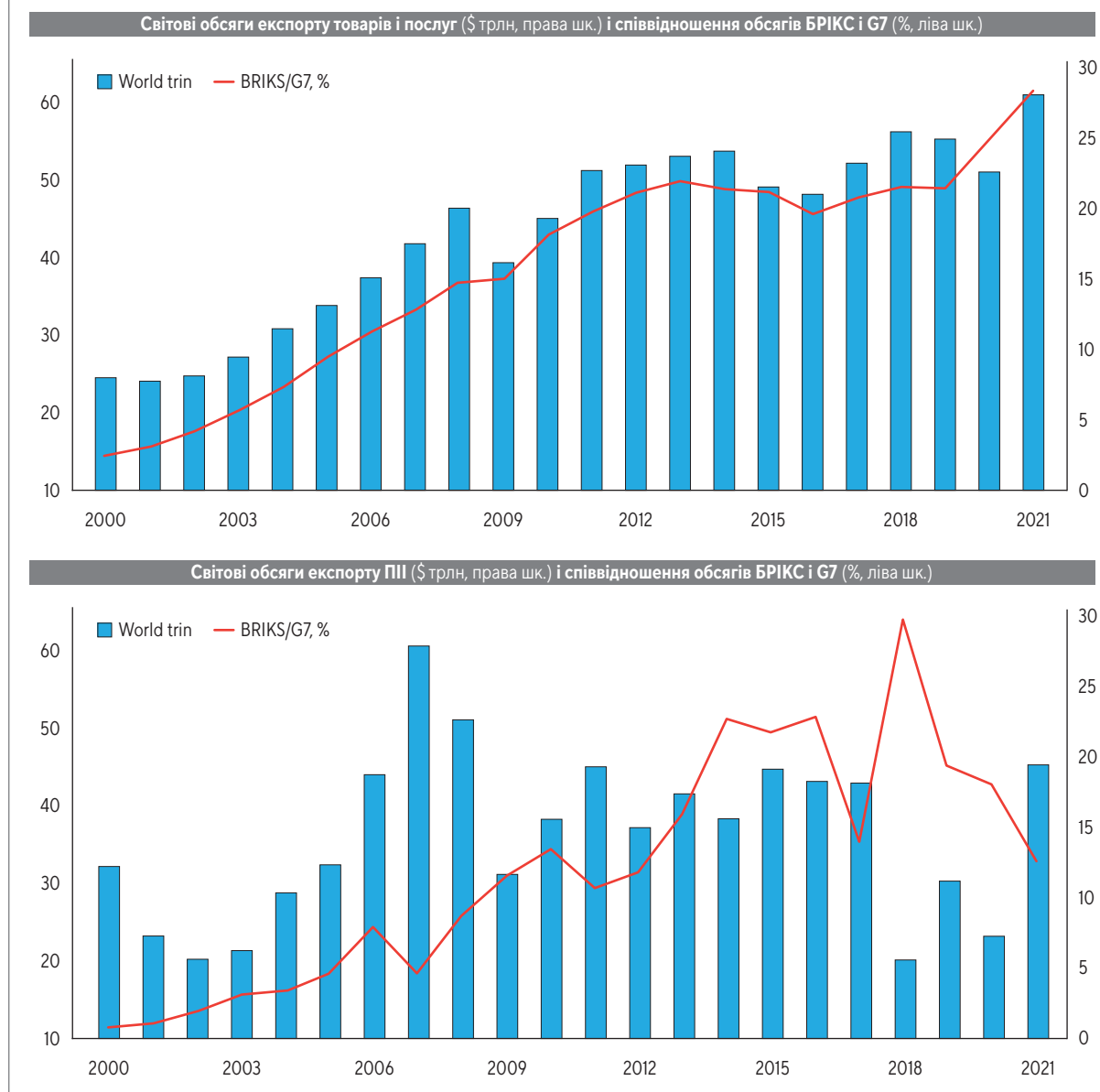
¹⁶ Worldwide Governance Indicators (WGI). – <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>.

¹⁷ Там само.

СПІВВІДНОШЕННЯ ВВП КРАЇН BRICS І КРАЇН G7

СВІТОВІ ОБСЯГИ ЕКСПОРТУ ПІІ І СПІВВІДНОШЕННЯ ОБСЯГІВ БРІКС І G7

Відтак, ситуація у міжнародних економічних відносинах з початком війни у 2022 р. із зрозумілих причин погіршилася. Втрати та навіть **злам у ланцюгах доданої вартості** у 2020–2021 рр. актуалізували потребу їх (ланцюгів) оновлення у посткоронавірусний період. Однак, зважаючи на значні зміни, зумовлені пошуком нових партнерських зв'язків, і спробами налагодження нових виробничих ланцюгів, стало зрозумілим, що попри бажання відновлення відпрацьованих ланцюгів, значна їх частина вже не зможе залишатись так само економічно вигідними (або ж у цьому не буде потреби, оскільки нові зв'язки ніхто не збиратиметься знову змінювати). А російська агресія взагалі ледь не поставила під сумнів можливості інтеграційного розширення, оскільки стало зрозуміло, що накопичені фактори політичного ризику переважатимуть потенційні вигоди економічної результативності та ефективності. Тобто як уряди, так і корпорації повинні дедалі більше враховувати розширення суспільно-політичних ризиків, хоча це може суттєво збільшити виробничі вартості¹⁸.

Значно мірою саме цим зумовлені масовані спроби (в рамках нової економічної політики розвинутих країн) «повернення» промислових виробництв з висхідних країн (куди вони раніше були виведені як прямі іноземні інвестиції) до своєї країни (reshoring), зменшення економічних контактів з країнами-політичними опонентами та розширення співпраці з партнерськими країнами (friendshoring), посилення співпраці в рамках інтеграційних та інституційних утворень, до складу якого, крім партнерських країн, залучаються країни, які можуть стати надійними економічними та політичними партнерами (fragmentegration), результатом чого має стати утворення нових стійких (до зовнішніх шоків) ланцюгів доданої вартості.

Посилення економічної могутності великих висхідних країн привносить ще один

глобальний системний виклик. Оскільки такі висхідні країни значною мірою не приймають цінності та практики ліберальної демократії, а радше тяжіють до автократичного формату державного управління¹⁹, то це значною мірою підштовхує до поширення ідей і втілень автократії. Тобто ознакою сучасності є супровід великих висхідних країн автократичними системами державного управління.

Автократичним режимам, таким як китайський, досить успішно вдавалося демонструвати свій економічний і технічний прогрес, щоб переконати висхідні країни в моделі «розвитку без демократії». Як наслідок, відступ демократії призводить не лише до розширення кола авторитаристів, але й небезпечного кола войовничих популістів²⁰.

Оскільки традиційні світові інститути (ООН, СОТ, Світовий банк, МОП та ін.) втрачають спроможність до консолідованої протидії загрозам людства, то ініціативу перехоплюють «регіональні» утворення, причому глобальна вісь влади зміщується від Атлантико-Тихоокеанського регіону до Індостихоокеанського, оскільки економічно цей регіон дедалі більше демонструє лідерські позиції²¹. Оскільки переважна більшість країн регіону є висхідними (які воліють якнайшвидше позбутися такого статусу), то вони з легкістю вишуковують економічних (а з тим і політичних) партнерів.

Звичайно, тут не уникнути суперечностей, пов'язаних із завданнями зростання, а то й просто пошуку «ренти» від партнерства із конкуруючими країнами-лідерами, що практично неминуче може викликати чи навіть посилити існуючі протистояння²². Однак, для висхідних країн, які готові імплементувати автократичні важелі державного управління, це не становить проблеми.

У цих процесах є ще одна складова. Разом з утвердженням незалежності висхідних країн,

¹⁸ Ferguson R.W.Jr. Economy: The New Shortage? – ISPI, <https://www.ispionline.it/en/publication/economy-new-shortage-32627>.

¹⁹ ...а Китай і Росія, як вказано, взагалі класифікуються як автократичні країни.

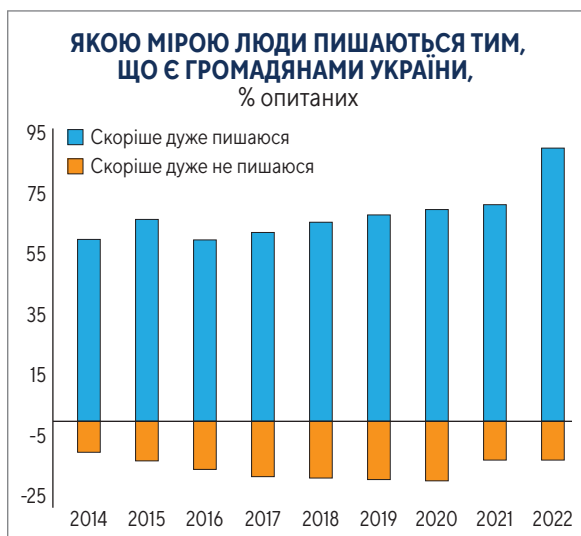
²⁰ Aron H., Holland E. Beyond the «End of History»: Nationalism, Liberalism and the War in Ukraine. – IAI, <https://www.iai.it/en/publicazioni/beyond-end-history-nationalism-liberalism-and-war-ukraine>.

²¹ Madhav R. New Order with a Blend of Western Liberalism and Eastern Civilizational Nationalism. – Institut Montaigne, <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/new-order-blend-western-liberalism-and-eastern-civilizational-nationalism>.

²² Так, одним з новоутворених (14 липня 2022 р.) альянсів є т.зв. I2U2 Group у складі США, ОАЕ, Індія та Ізраїль, коло інтересів якої зосереджено на Індостійському регіоні. Поряд з цим, Саудівська Аравія, яка разом з ОАЕ належить до Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council), зміцнює зв'язки з Китаєм і навіть виношують ідею нафтоюанів (як один з інструментів глобальної дедоларизації). В таких умовах загострення відносин між ОАЕ і Саудівською Аравією є лише фактором часу.

як не дивно, за останнє десятиліття у світі спостерігалось зростання національної свідомості та посилення національної ідентифікації (відтак — націоналізму загалом), що початково сприймалося як подальше витіснення ліберальних настроїв і послаблення ліберальних демократій. Причому фактично ігнорувався інший ідеологічний вимір, суть якого полягає у тому, що націоналізм і утвердження національної свідомості насамперед спрямовані на утвердження незалежності, як правило від метрополії, яка у будь-яких умовах намагається диктувати свої умови (що й практикувала росія упродовж усіх років незалежності України). Тобто, фактично, цілі посилення національної ідентифікації співвідносяться з головними постулатами ліберальної демократії — свободі та вивільненні людської спроможності.

Хоча в Україні процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності ще не завершений, однак, як свідчать дані останніх соціологічних опитувань Центру Разумкова, боротьба проти російського агресора істотно прискорила процеси формування української політичної нації, зміцнила її національні засади. Так, ще перед війною абсолютна більшість опитаних респондентів (понад 72%) заявляли, що пишаться українським громадянством. Але у серпні 2022 р. їх частка зросла до понад 90% (діаграма «Якою мірою люди пишаться тим, що є громадянами України»)²³.

²³ Використані результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 5 по 12 серпня 2022 р. Опитано 2 024 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян. — <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022p>.

²⁴ Aron H., Holland E. Beyond the «End of History»: Nationalism, Liberalism and the War in Ukraine. — <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/beyond-end-history-nationalism-liberalism-and-war-ukraine>.

Таким чином, війна зміцнила українську національну ідентичність, яка за своєю суттю протистоїть антиліберальному і антидемократичному російському. Особливістю української національної ідентичності є те, що в її основі лежать цінності ліберальної демократії, на захисті яких має стояти суверенна і незалежна Українська держава²⁴.

І допоки для України існує значна російська загроза, ідеї національної ідентичності можуть продовжувати залишатися ліберально-демократичними силами, що водночас є гарною основою незворотності вибору країною оновленої системи координат життєдіяльності.

СУСПІЛЬНИЙ БАЗИС ЕКОНОМІЧНИХ СВОБОД В УКРАЇНІ

Якщо посилення національної самосвідомості є ідеологічно-політичною основою відновлення України, то економічний базис донині не визначений — ідеї лібералізації економічного простору мають вельми обмежене сприйняття і підтримку.

Значною мірою вказане неприйняття зумовлене тим, що образ мислення української влади історично має обмежуючий характер. Не вивільнення економічних рішень від політичного і політизованого тиску, не підтримка і сприяння бізнесам у захисті і збереженні їх ресурсів, не допомога домогосподарствам і окремим громадянам вільного використання власних спроможностей, вмінь і кваліфікацій, а саме намагання втрутитись в ухвалення економічних рішень, обмежити як виробничу діяльність, так і суспільну активність, а з тим і посилити залежність громадян від політичних рішень — характерні ознаки вітчизняної «турботливої» влади.

Існує загроза того, що допоки суспільно-політична і соціально-економічна політика в країні реалізовуватиметься в «обмежуваних рамках», до того часу Україна залишатиметься серед європейських «аутсайдерів». Водночас, боротьба українських громадян за свободу проти російських агресорів змінила ситуацію, що відобразилося у зростанні

цінності свободи для громадян і кращого сприйняття ліберальних цінностей в цілому.

Зокрема, громадяни України стали значно сильніше цінувати свободу. Так, за необхідності вибирати, що є важливішим – свобода чи рівність, 71% опитаних вибирають свободу (у 2020 р. таких було 64%)²⁵. Протягом останніх років у громадській думці переважала точка зору, що «краще жити в суспільстві, де все регламентує держава, але немає надмірної соціальної нерівності» (у період з 2014 р. по 2021 р. її поділяли від 48% до 55% опитаних). Але останнє опитування продемонструвало зниження цього показника до 40%²⁶. Водночас, якщо у період з 2014-го по 2021 р. альтернативну точку зору, що «краще жити в суспільстві індивідуальної свободи, де кожен відповідає і піклується за себе сам» поділяли від 26% до 36% опитаних, то за даними останнього опитування – 42%. Отже, тепер частки тих, хто поділяє ці дві точки зору, статистично значуще не відрізняються.

Українці стали більше цінувати демократію. Порівняно з ситуацією 2010-2021 рр., коли частка респондентів, які вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, перебувала в межах 48-56%, а тих, хто віддавав перевагу авторитарному режиму – в межах 18-24%, у 2022 р. ситуація суттєво кардинально змінилася. За даними опитування, що проводилося у вересні-жовтні 2022р., частка прихильників демократії зросла до 68%, а частка прихильників авторитаризму – знизилася до 11,5%. При цьому, частка прихильників демократії зросла в усіх регіонах України.

Змінюється й ставлення до ролі держави в економіці. Так, у питаннях економічної політики громадяни досі більше покладаються на механізми державного регулювання, ніж на ринкові інструменти. Разом з тим, якщо у 2018 р. більшість (59%) опитаних надавали перевагу активній ролі держави в управлінні економічними процесами та здійсненню контролю над цінами, то зараз – лише відносна більшість (46%). Частка тих, хто віддає перевагу відмові від втручання держави в економічні процеси та контролю над цінами (все має вирішувати ринок), зросла з 11% до 22,5%. Так, у 2018 р. відносна більшість (46%)

громадян виступали за розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств (лише 15% – за приватизацію державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки). У 2022 р. співвідношення підтримки цих позицій стало 36% на 27%. Тобто, хоча й зберігається переважання підтримки державного сектору економіки, але це переважання стало значно менш виразним. Тим більш важливим є факт, що ліберальні погляди є більш притаманними для молодших за віком виборців.

Війна суттєво послабила адміністративний і фіскальний контроль бізнесів, які залишилися. І саме завдяки такому послабленню частина підприємств змогла продовжувати діяльність. Наближення переможного закінчення війни вже активізує хвилю пошуку нових податкових вилучень (нібито для покращення ситуації з публічними фінансами, та ще й МВФ підбадьорює), відміну пільг і допомог, тобто відверте посилення ризиків повоєнного розширення фіскалізації економічного середовища країни.

Тому, якою б великою не була для влади «спокуса» відновити «закручування гайок», вона має враховувати зростання у суспільстві прихильності до свободи у т. ч. й в економічній сфері. Відтак, окремі заходи, запроваджені під час війни, мають продовжуватись і у мирний час, зокрема:

- ✓ зменшення оподаткування, рентної плати та соціальних платежів для тих підприємств, які найбільше постраждали від агресії, однак продовжують функціонувати;
- ✓ збільшення спеціального фінансування та посилення фінансової підтримки підприємствам, які виробляють і поставляють військову та оборонну продукцію, а також медичне обладнання і захисні засоби;
- ✓ цільова грошова і фінансова підтримка малих і мікропідприємств, запровадження ширших кредитних ліній, відтермінування виплат за кредитами для

²⁵ Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. – Національна безпека і оборона, № 3-4, 2022 р., https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf.

²⁶ Там само.

тих підприємств, які продовжували функціонувати упродовж війни.

ПРИВІД ДЛЯ ОПТИМІЗМУ?²⁷

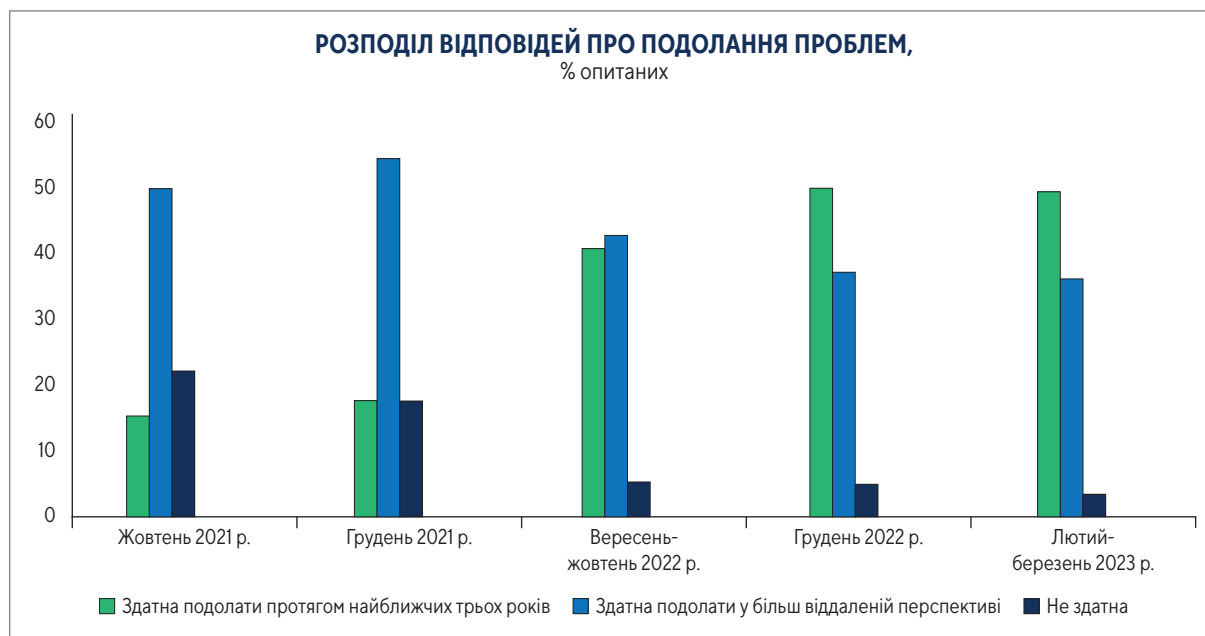
Хоча процес відновлення країни буде складний і довгий, однак переможне закінчення війни надасть країні позитивний поштовх для рішучих трансформаційних процесів. Вагомим застереженням є проблема корупції. Водночас більшість українців не відзначили зростання рівня корупції після початку війни, а кожен п'ятий відзначив зниження її рівня.

ОЦІНКА РІВНЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ, % опитаних	
Зараз рівень корупції нижче, ніж до 24 лютого 2022 р.	20,8
Зараз рівень корупції вище, ніж до 24 лютого 2022 р.	32,9
Зараз рівень корупції такий самий, як до 24 лютого 2022 р.	29,7
Важко відповісти	16,6

Відтак, це свідчить, принаймні, про консервацію нинішнього рівня проблеми, шанси на вирішення якої зростатимуть відповідно

до перспектив нашої перемоги та повернення до цивільного життя тисяч наших співвітчизників, які будуть особливо непримирними до корупціонерів. Можемо висловити припущення, що бути корупціонером у переможній повоєнній Україні буде не лише економічно не вигідним, але й вкрай ризикованим. Окрім того, світова практика свідчить — розширення економічних свобод, зменшення ролі держави в економіці формують (за оберненою залежністю) міцну основу для зниження корупції.

І насамкінець, українці стали набагато впевненішими у своїх силах. Так, майже половина громадян країни переконана, що Україні вдасться подолати існуючі проблеми та труднощі у три найближчі роки, хоча наприкінці «спокійного» 2021 р. такої позиції дотримувались лише 15-20% (діаграма «Розподіл відповідей про подолання проблем»). І понад 72% громадян, оцінюючи майбутнє України, вказують, що «Україна буде високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною». Таку впевненість надають громадянам віра у власні сили, правоту своєї боротьби, відданість європейському вибору та цінностям свободи та демократії.

²⁷ Використані результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 22 лютого по 1 березня 2023 р.